

مرحوم علی اصغر غفوری نیا

وابستگی:

دبیر بازنشسته آموزش پرورش
سلماس

خاطرات پدرم از فجایع جیلولوق در سلماس

خلاصه

این نوشته، روایت تلخ و مستند یک بازمانده از فاجعه‌ی تاریخی موسوم به «جیلولوق» (کشتار ترکان آذربایجانی توسط آشوریان و ارامنه‌ی مهاجر) در منطقه‌ی سلماس و ارومیه در سال‌های پایانی جنگ جهانی اول (۱۲۹۷ شمسی/۱۹۱۸ میلادی) است. راوی، با تکیه بر خاطرات شفاهی پدر خود که خود شاهد عینی این وقایع بوده، شرح می‌دهد که چگونه گروه‌های جیلو که پیش‌تر از عثمانی به آذربایجان پناهنده شده بودند، با تحریک مبلغان غربی و نیروهای روسی، دست به کشتار جمعی، غارت و آوارگی مردم غیرنظامی ترک‌تبار و مسلمان منطقه زدند.

روایت، لحظه‌به‌لحظه‌ی قتل‌عام در روستاهای «عیان» و «کهنه‌شهر»، فرار وحشت‌زده‌ی خانواده‌ها، گرسنگی، تشنگی و سرگردانی کودکان و زنان، خیانت‌های محلی، و نیز نقش نجات‌بخش «حسان‌نوری پاشا» و «ارتش اسلام» را در مهار این فاجعه و بازگرداندن نسبی امنیت، به تصویر می‌کشد.

در پس‌زمینه‌ی این خاطرات، انتقاد تلخی از سیاست‌های استعماری غرب و روسیه و نیز غفلت حکومت وقت (قاجار) از امنیت مرزها و جان مردم دیده می‌شود. راوی، با تأکید بر ارزش «یادآوری» و «نوشتن تاریخ محلی»، این خاطرات را نه فقط یک روایت شخصی، بلکه صدای یک ملت مظلوم و سندی زنده‌ای از خیانت، مظلومیت و رنج مردمانی می‌داند که در گرداب منافع قدرت‌های بزرگ، قربانی شدند.

کلمات کلیدی: جیلولوق، سلماس، ارومیه، جنگ جهانی اول، خاطرات شفاهی، آذربایجان، قاجار،

استناد (آپا): غفوری نیا، ع.ا. خاطرات پدرم از فجایع جیلولوق در سلماس. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - سال ۰۴، شماره ۱۱، بهار ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

My Father's Memoirs of the Jiluluq Tragedies in Salmas

Ali Asghar Ghafouri-Nia

Affiliation:

Retired Teacher

Abstract

This writing is a bitter and documented narrative of a survivor of the historical catastrophe known as "Jiloluq" (the massacre of Azerbaijani Turks by immigrant Assyrians and Armenians) in the Salmas and Urmia region during the final years of World War I (1918 AD / 1297 SH). The narrator, relying on the oral memoirs of his father—who was an eyewitness to these events—recounts how the Jilo groups, who had previously taken refuge in Azerbaijan from the Ottoman Empire, carried out mass killings, looting, and displacement of the unarmed Turkic and Muslim population of the region, instigated by Western missionaries and Russian forces.

The narrative depicts, moment by moment, the genocide in the villages of "Ayan" and "Kohne Shahr," the terrified flight of families, the hunger, thirst, and wandering of children and women, local betrayals, and the life-saving role of "Ehsan Nouri Pasha" and the "Army of Islam" in containing this tragedy and restoring relative security.

In the background of these memories lies a bitter critique of the colonial policies of the West and Russia, as well as the negligence of the then-government (Qajar) regarding border security and the lives of its people. Emphasizing the value of "remembrance" and "recording local history," the narrator considers these memoirs not merely a personal account, but the voice of an oppressed nation and a living document of betrayal, suffering, and the plight of people who were sacrificed in the vortex of the great powers' interests.

Keywords: Jiloluq, Salmas, Urmia, World War I, oral memoirs, Azerbaijan, Qajar

CITATION (APA): Ghafouri-Nia, A.A. My Father's Memoirs of the Jiluluq Tragedies in Salmas. Urmia. Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 11, Spring 2026, ISSN: 3041-8690.

Atamın Salmasdakı Ciloluq Faciələrindən Xatirələri

Mərhum Əli Əsgər
Qafuri-Niya

Mənsubiyyət:

Təqaüddü Müəllim

Xülasə

Bu yazı, Birinci Dünya Müharibəsinin son illərində (1918-ci il / 1297-ci il şəmsi) Səlməs və Urmiya bölgəsində baş verən "Ciloluq" (Azərbaycan türklərinin immiqrant assuriyalılar və ermənilər tərəfindən qırğını) adlı tarixi fəlakətdən sağ çıxmış birinin acı və sənədli xatirəsidir. Rəvayətçi, bu hadisələrin canlı şahidi olan atasının şifahi xatirələrinə əsaslanaraq, əvvəllər Osmanlıdan Azərbaycana sığınmış Cilo qruplarının, qərblə missionerlər və rus qüvvələri tərəfindən təhrik edilərək, bölgənin silahsız türk və müsəlman əhalisinə qarşı kütləvi qırğın, talan və köçkünlük törətdiyini danışır.

Rəvayət, "Əyən" və "Köhnə Şəhər" kəndlərində baş verən soyqırımını, ailələrin dəhşət içində qaçışını, uşaqların və qadınların aclıq, susuzluq və sərgərdanlıqını, yerli xəyanətləri, həmçinin "İhsan Nuri Paşa" və "İslam Ordusu"nun bu faciəni dayandırmaqda və nisbi təhlükəsizliyi bərpa etməkdəki xilaskar rolunu an-be-təsvir edir.

Bu xatirələrin fonunda Qərb və Rusiyanın müstəmləkə siyasətinə, həmçinin dövrün hökumətinin (Qacarlar) sərhəd təhlükəsizliyinə və xalqın canına biganəliyinə qarşı acı bir tənqid dayanır. Rəvayətçi, "xatırlamaq" və "yerli tarixi yazmaq"ın dəyərini vurğulayaraq, bu xatirələri təkcə şəxsi hekayə deyil, məzlum bir xalqın səsi və böyük dövlətlərin mənafeələri girdabında qurban verilmiş insanların əzabını, xəyanətini və məzlumiyyətini əks etdirən canlı bir sənəd hesab edir.

Açar sözlər: Ciloluq, Səlməs, Urmiya, Birinci Dünya Müharibəsi, şifahi xatirələr, Azərbaycan, Qacarlar

CITATION (APA): Qafuri-Niya, Ə.Ə. Atamın Salmasdakı Ciloluq Faciələrindən Xatirələri. Urmiya: "Azərbaycan və Türk Tarixi Araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 11, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

Merhum Ali Asgar
Gafuri-Niya

Üyelik:

Emekli Öğretmen

Babamın Salmas'taki Ciloluq Felaketlerine Dair Hatıraları

Özet

Bu yazı, I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında (1918 / 1297 Hicri-Şemsi) Salmas ve Urmiye bölgesinde yaşanan "Ciloluq" (Azerbaycan Türklerinin göçmen Süryaniler ve Ermeniler tarafından katledilmesi) adlı tarihi felaketten sağ kurtulan birinin acı ve belgeli anlatısıdır. Anlatıcı, bu olayların canlı tanığı olan babasının sözlü hatıralarına dayanarak, daha önce Osmanlı'dan Azerbaycan'a sığınmış olan Cilo gruplarının, Batılı misyonerler ve Rus kuvvetleri tarafından kışkırtılarak bölgenin silahsız Türk ve Müslüman halkına karşı toplu katliam, yağma ve göçe zorlama gerçekleştirdiğini anlatmaktadır.

Anlatı, "Eyan" ve "Köhne Şehr" köylerindeki soykırımı, ailelerin korku dolu kaçışını, çocukların ve kadınların açlık, susuzluk ve perişanlığını, yerel ihanetleri ve ayrıca "İhsan Nuri Paşa" ile "İslam Ordusu"nun bu faciayı durdurmadaki ve görelî güvenliği sağlamadaki kurtarıcı rolünü anbean betimlemektedir.

Bu hatıraların arka planında, Batı ve Rusya'nın sömürgeci politikalarına ve dönemin hükümetinin (Kaçarlar) sınır güvenliğine ve halkın canına karşı duyarsızlığına yönelik acı bir eleştiri bulunmaktadır. Anlatıcı, "hatırlamak" ve "yerel tarihi yazmak"ın değerini vurgulayarak, bu hatıraları yalnızca kişisel bir hikaye değil, mazlum bir milletin sesi ve büyük güçlerin çıkarları girdabında kurban edilmiş insanların ihanetini, acısını ve çaresizliğini yansıtan canlı bir belge olarak görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ciloluq, Salmas, Urmiye, I. Dünya Savaşı, sözlü hatıralar, Azerbaycan, Kaçarlar

CITATION (APA): Gafuri-Niya, A.A. Babamın Salmas'taki Ciloluq Felaketlerine Dair Hatıraları. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 11, Bahar 2026, ISSN: 3041-8690.

آتامین جیلو لاردان خاطیره سی

ان آجی و نا امن گونلر

اؤن سؤز - بو آجی خاطیره نی آتام ایللر اؤنجه، (۲۵ / ۶ / ۱۳۵۰ نجی ایل) ائوده اثرمنی و آسوری جیلو لاری و بورداکی (سالماس دا ساکن اولان) یئرلی اثرمنی لرین سوی قیریمیندن تعریفله میشدیر . وقتيله من او نون دئدیگی سؤزلردن قیسا جا بیر یادداشلار گؤتورموشدوم . اولایلار ۱۲۹۷ نجی ایل و اوول دونیا محاربه سی زمانی اوز وئرمیشدیر . بو محاربه باشلانیدقا ، عثمانلی دا یاشییان جیلو لار گیزلیجه روس - عثمانلی ساواشیندا ، روس قوشونلارینا یاردیم اولوب ، آنا وطنه خیانت ائتمیشلر . سلطان عبدالحمید پاشا اونلاری گؤز آلتینا آلیب سونرا اوردان قاومیش دیر . / سورگون اولان جیلو لادان ان ۶۰۰۰۰ نفر آج - سوسوز آذربایجانا تۆکولوب- و آذربایجاندا (سالماس - اورمیه و کندلرینه) سیغیشمیش و بیر زادلاری اولمادان بیزیم میللت اونلاری قبول ائتمیش و یئر وئرمیشلر . اونلار سونرالار سیلاحلاراق میللتیمیزی ناحققدان سوی قیریمینه معروض قویوب- ، مینلر گوناھسیز آدامی ئولدورموشلر . تأسسوفله او زامان بئله خاطره لرین بو قدر اهمیتی اولماسین بیلیمیدیم ! یوخسا هم آتا - آنامین ، همدە چوخلاری نین یادداشلاریندا بئله سؤزلر آزدییلدی . چونکو چوخلی آداملار بو آتمسفر ده یاشامیشدی . تورکیه نین داغلاریندا یاشییان وحشی جیلولار (اثرمنی و آسوری سویلاری) ها بئله کورد آزینلیق کولونیالاری یوز ایللر بوی تورک توپلومونون ایچینده ، دینج و دواملی حیات سورموش و هئج نه دینی و کولتورل باحیمیندان اونلارا مانعه تۇرتمه میشلر .

آذربایجاندا بو اولایلارین باشلانقیجی ۱۸۳۶ نجی میلادی ایللردن بری آمتریکا و آوروپالی دینی و کولتورل میسیون لاری ایرانا واریب - آذربایجانا گلینجه بو آزینلیقلار شخصی منظورلا دستک وئریب، اورمیه ده مکتب - مدرسه و خسته خانا تیکدیریب- و عیسویت دن خبری اولمویان جیلولارا مسیحیت درسسی وئریب اینانجلارین دئییشدیرمیشدیله . دئمە لی هرگاه بو میسیونلارین خوش نیتلری اولسادا ، آنجاق گله جاق فاجعه لرین بینؤوره سی و کؤرپوسی اولموشلار . غرب دونیاسی بو آزینلیقلارا هم سالماس و هم اورمیه ده «نه یاتمیسان اویمان !» دییه ! اؤز یوللاریندان جلیدیرمیش ، « تورک سیزین آنا دوشمان و دین دوشمانیز دیر » دییه ، ایناندراراق اؤز یانلارینا آلمیشلار . بو ایشین سونوج دا بئلی دیر . بابالار دئمیشکن « هئج پیشیک دده سی خئیرینه سیچان توتماز ! » .

غرب دونیاسی، ها بئله روس تزاری ظاهیر ده اونلاری دین پالتاری و کولتورل اؤرتیونده اورتا شرق اؤلکه لرینه یوللاندریب؛ لازیمی زامان اونلاردان بیر قوربانلیق کیمی ساواش میدانلاریندا بهره لنمیشدیر . بو آزینلیق دا باشا دوشمه دن، اونلارا توتولموش و اونلارا استقلال وعده سی نه بیلیم باشقا قول لارینا آلانمیش و ال آتی اولموشلار . بئله لیکده امپریالیستی قووه لر، اونلاری یئرلی تورکلر له بیر بیره سالیب - سونرا دا مسلمانلارین اورتاسیندا سوننی- شیعه مساله لرین قاپار تیپ آرالارینا اختلاف سالمیش و فساد تۇرتمیشدیر .

بو خاطیره بیر مظلوم خالقین بوغازیندا قالان دویون و بوغولموش فریادی و مظلومیتی و سیلاحسیز میللتین سسی و سؤزودور. اولسون کی میللت لر داها دوشونوب و استعمارین فند فعلینه اویمویوب آلدانماسینلار. غرب دونیاسی و روسیه همده آوروپا یالنیز و یالنز اؤز منفعتینه دوشونوب – و بو یولدا آددیم آتار لار . کئشگه بیزلرده یئرلی یئرینده اؤز مصلحت یمیزی دوشونه بیلسه ایدیک .

نه ایسه آتا- آنام اوگونلرین یامان یارا و آجی گونلرین یاشامیش و اولایلاری گؤزلریله گؤرموش و ان یاخین آداملارین و عزیز لری نین اؤلومونه شاهد اولوموشدور . من بو فاجعه نی عیناً آتامین دیلین گئتمیشم . دئمک او زامان کوردلوق جیلوق روسلوق و زلزله اولماز قالماز فاجعه لر باشلارینا گئتمیش دی . بئله کی ایللر سونرا دا ؛ هر کس هر یئرده تویدا ، قوناقلیقدا ، قهوه خلنا دا ، چؤلده بئله آجی خاطره لری دئییب ائشدر و عزیزلری نین ناحاق اؤلومونه قان یاش تۆکوب آغلار ، و الینن بیر زاد گلمه دن سوسوب – کؤورلرمیش ! بو اولای پاتریارک مارشمعون (جیلولارین دینی رهبر لری کورد آتلی باشچیسی اولان « سمیتقو » نون الینده اؤلندن سورا باش وئرمیش دیر. مارشیمونون تروری (۱۲۹۷ گونش ایل شنبه گونی اسفند آیی نین ۲۵ نجی گونو – ۱۶ مارس ۱۹۱۸ نجی میلادی ایل) نوروز بایرا مینا ۵ گون قالان اوز وئرمیش، و اوچ گون سورا جنازه سی خسراوا کندینده اولان کیلیسه نین زئرمیسینده گومولموشدور^۱.

جیلولارین عیان دا و کهنه شهر ده قیرغینی

مارشیمونون اؤلندن سورا جیلو لار عیان آ تۆکولوب^۲ و اوردا قیرغین یاراتمیش دیلار. من اوشاغیکن اوردا دیدیم. ۶ یا ۷ یاشیم اولوردی. کیمسه قاباقلارینا گلیرسه، آمانسز جا گولله لیب ، اؤلدورور دولر. آداملار حاجی حسین ین حصارینا طرف قاچیردی^۳ بلکه جانلارین قورتاسینلار، لکن کیمسه جان قورتارا بیلمیردی . من ده قاچیب اورا سیغیندیم. آداملار چیغیر- باغیر سالمیشدیلا؛ کیمی دئییر دی وورون ! کیمی دئییردی قورخمیون ! کیمی دئییردی قاچین! آنجاق اونلار کیمسه یه رحم

^۱ – بوردا جیلو لارین نسلیندن قالان آداملاردان سوروشدوقدا ، کیمسه اونون بوردا اولماسین و گومولمه سین آجیب آغارتماز و هامو بئله سؤزدن خبرسز اولدوغون دیر. آنجاق کسروی (تاریخ ۱۸ ساله آذربایجان دا) یازیر کی پاتریارک خسراوا دا کیلیسه ده قوولانیب. اوردا ایکی کیلیسه وار بیر یؤوک و بیر کیچیک و هر ایکسیده کهنه کیمی دیر . دوشونردیم اون یؤوک کیلیسه ده قوبلامیش اولسونلار کی آزا چوخ کندن قوزئی طرفی دیر. اوردا کیلیسه نین گونبذی گؤرونور و قاپیسی دمیردندی . آما بو ایل دوسلاریمین بیرینن دانیشیقدا دندی چوخ آداملار کیچیک کیلیسییه گلیب اورانی زیارت اندرلر . اونا گؤره احتمال کی جنازه کیچیک کیلیسه ده اولسون . بو کیلیسه تخته قاپی اولراق بیر خیوان آرالی و شمال طرفینده و کیچیک قاپیسی اولراق باغلی قاپیدی . بوردا گونبذ گؤرونور.

^۲ – بو بیر کند آدی دیر سالماسا یاخین ۵ کیلومتر شمالغرب طرفینده.بو فاجعه اوردا باش وئرمیشدیر.

^۳ – بو حصار عیان دا ، منیم بؤوک بابام حاجی حسین ین کی ایدی . بو حصارین اوجا دوولارلاری هله ده قالیر و کندن اورتا سیندا گؤرونور .

ائتمیردیلر، کیشی طایفاسی قالماسین دییه کیمسه باشی بۆرکلی ایدی اؤلدورور دولر! ساواش بیر آخار سو بولاغینا یاخین ایدی. بابام «حاجی حسین» نیده جیلو لار بوردا اؤلدوردولر. من اوشاق اولسام دا، آنجاق یادیم گلیر. سانکی اؤلوم هامونون باشی اوسته گئزیردی و بیر عادی سؤز ایدی. کیم کیمه ایدی! هرکس اؤز جاننی نین کویونده قالمیشدی. آخشام اوسنی اورانین قاپوسون آچدیلار. حاج حسیننی وورونجا، خلق اوردان چیخیب قاچیردی. حَبو (سونراکی مشد حبیب^۴) قاپو دان چیخار کن اونو دا ووردولار! آنجاق بیلمه دیم او سونرا نولدی - نولمادی و باشینا نه لر گلدی. (دئمه لی او بارالانسا دا اؤلمه میشدی!) آلاسه علی قوطورا (دایی ما) رحمت ائله سین! او منی قاپو دان چیخارکن تاپدی و منی خلاص ائله دی. علی دایی منیم الیمدن یاپیشیب منی قاچیردی. بیز اوچ نپه لر یولویله (کهنه شهره) طرف قاچدیق! کهنه شهر ده ساواش داها بتر ایدی. اوردا وضعیت بوندان چوخ گرگین ایدی. تیمور آغا اؤز آداملارینان امام زادا یولون توتوب ساواشیردی. عیان آ گئدن یولو دا آیری آداملار توتوب جیلو لارینان ساواشیر دیلار. توپ گولله لری دووارلاری دؤیوب - داغیدیردی! و داش قوملار دامین اوستونده سپه له نرکن، سانکی بیر گولله کیمی اولور دولار. خویون آتلی لاری آغلیردیلار. من بیرینه دئدیم ندن آغلیر سیز؟! اونلاردان بیرری بیرینه دئدی: «بو یئتیم نقدر علّامه دی!» بو دعوا ۷ گون دوام ائله دی.^۵ تیمور آغا جیلو لارین قاباغیندا دایانیردی! من جیلو لارین میت لرینی اوردا گۆردوم. کهنه شهرده یارالی و اؤلن چوخ ایدی. هامو اوردان قاچیردی. منده اونلارلا بیرگه قاچدیم. یئکه قبیستانین^۶ یانیندا بیر دووار وار ایدی. رحمتلی علی قوطور (داییم) لا اوردا سیغیندیق. محمد آدلی بیر آدامین اوغلو (؟) رضا دا اوردا دورموشدی. او (سن - سال دا) بؤیوک آدام ایدی، او داییم لا بیرگه هره سی بیرالیمدن توتوب و منی ده اؤزلرله چکه چکه آپاردیلار. من یورولموشدوم! رحمتلی علی دایی منی دالینا آلدی. آلاسه اونا رحمت ائله سین!

بابام اؤنجه دن اؤلدورولموشدی

بونو دئمه لییم کی منیم بابام (آتامین آتاسی) عیاند آدلی آدلی - سانلی بیر کیشی اولاراق، همده آتلی باشچیسی اولموش و مشروطه دؤوری استبداد صغیر زمانی دیلمانین رسمینه گؤره آتلی لارینان بیرگه تبریزه گئدیپ، ستار خان ین سنگر لرینده ساواشمیش و سونرا دا کورد لرین الیه اؤلدورولموش دور. بئله کی قاجار شاهی محمد علیشاه ین کهنه شهر و اهروان دا مالی -

^۴ - مش حبیب آتامین قوهملاریندان بیرری ایدی. بو آدام چوخ ابن الوقت و تکجه اوزون دوشونن بیر آدام، بلکه ده آدامی تکجه بیر قیرانا ساتان ایدی. آنجاق زمان کوشوللاری (شرایطی) اونی بئله یئتیر سه ده، بیر بئله مروت سیز و دوشونمز آدام بوخ ایدی. قوجالیقدا دا ائله همان خاصیتلری الینده، و اؤله نه کیمین ده بئله ایدی.

^۵ - تاریخه گؤره بو دعوا ۶ گون اولوب. بلکه من اشتباه یازمیشام یا دا آتام اشتباه دئمیش اولسون.

^۶ - بو قبیستان کهنه شهرده ۱۸ هکتار بیر یتردی. ساواش یثری ده اونا یاخین بیر یتر اولموشدور.

ملکی اولدوقدا) ، اونون آداملاری نین الینده بیر کوردون گولله سینہ توشلانیب و یاشامین ایتیر میشدی. اونون قبری ده کهنه شهر ده دی . بونی هر کس ده دییر دی. دئمک آتام اوشاقلیقدا یئتیم قالیر و بؤیوک آنام و سونرا دا اونون قارداشی (علی قوطور آدلی بؤیوک دایی م) اوندان صاحب اولور. بابام کوردلرین الینده اؤلموش اولسادا ، آرتیق اونون قارداشلاریدا جیلو لارین الینده اؤلموشدولر.

ئولومدن قورتولدوم

بیز سورا بیر داها اوچ نپه لر یولیله ساووریا گلدیک . « ساورا دا »^۷ قارداشیم « حاجی مظاهیر » بیر اثرمنی یه ایشلیردی ، بلکه ده کلب حسین آدیندا بیر آداما ! بلکه ده کلب حیدر آدلی بیر آدام اولسون ! دوز گون بیلیمیرم. او گلدی دئدی بیز قاچاجاییق ! جیلولار آداملاری ئولدوروللر ! کیمسه یه رحم ائله میللر ! بیر گون قالان (؟) هامونی ئولدوره جکلر ! مظاهیر ایکی اوچ گون قاباق قاچمیشدی . اونون یانیندا قیزیل وار ایدی ، هم ده چوخ ایدی . قیزیل لری آنام اونا وئرمیشدی . جیلولار هرکسی گورنده ، دینمزمز ائله مز اؤلدورور دی . زواللی آنام حیاتیتمان ال اوزدوکده اونلار دان بیر آز دا منه ساخلامیش دی . قالانلارین دا منه وئردی ! یادیما دگیل کوره گیمه یا کمریمه یا هاراما باغلادی ! و دئدی بیزی ئولدوروللر ، بلکه اوشاقلارینان ایشلری اولماسین! لازمین اولار ! دئمک کیمسه کیمسیه صاحب دییلدی .

... بیز ساورا دا بیر ائوده گیزله نیب اوتورموشدوق ، اوردا نئچه نفر خانم دا وار ایدی . ائشیکده برک گولله سسی گلیری . بو حالدا قاپی یا نئچه گولله دئیدی . سورا نئچه جیلو ، (آسوری یا اثرمنی) ائوه گیریب، اؤز دیللیجه بیر سؤزلر دئدیله . معلوم اولان یامان — یوغوز دئییر دیلر . سونرا بیر ایچری قاپونی آچدی . داليجا او بیرسیلر ده ایچری گیردیله . عمی لریمی گورونجه ، اونلار آياغا قالخیب توتوشدولار . آنجاق اونلارین ایکیسین بیزیم گؤز قلباغیمیزدا ووردولار و قلنا بوغولدولار . آنام اوزون توتمادان اونلاری برک یامانلادی . دینلرین ، مصّبلرین فاتیب - قاریش دیردی . آنجاق گئتدیله . آنام بونلاری قان ایچینده چلبالارین گورونجه آلیشیب بیر داها دالیدان برک چیغیریب ، یامان دئدی. اونلاردان بیر قاییت دی و آناما گولله توتدی . دئمک ایچی بوش ایدی . منی آنامین قوجاغیندان آلیب - دووارین دیبینه قویدی و گئری چکیلیب ، توفنگینه فوشنگ قویونجا ، منی گولله لمک ایسته دی ، او قاروول گئدینجه ، من تله سیک دوواردان سوروشوب ، آشاغی دوشدوم و گولله بیر خانمین امجه ییندن توتوب یارالادی ، سورا منی بیر آرواد تندیره سالدی و اوردا گیزلندیم ؛ تندیر سویوق ایدی . بئله لیک له قورتولدوم و اؤلوم باشیمین اوستونن گئچدی ...

^۷ - ساورا : بیر کند آدی سالماسا یاخین ۳ کیلومتره لیک فاصله سی وار .

او آدم اوچا بوی، و هیکل لی بیر آدم لیدی. ائله بیل ایاقلارینا دولاخ سئرمیش کیمی لیدی. چوخ قره قلیاق، هیبتلی و چوخ قورخمالی باخیشی واردی. منیم یئدی عمیم وار ایدی اما هاموسی اوردا دگیل دی. هرکس بیر طرفه قاچمیشدی. جیلو لار کیشی نسلی کسلسین دییه هامونو ایستر بؤیوک اولما، ایستر کیچیک! ئولدورور دولر! چونکی ساواشجیل آدمین قالماسین ایسته میردیلر. ناهار دان بیر آز سونرا قیرغین قورتاردی و خبر وئردیلر مارشمعونون باجیسی «سورمه» خانم آزادلیق وئردی و داها آدمالاری قیرمادیلر. اونلارین آرواد لاری دا سیلاحلی لیدیلر. قیرغین دن سونرا آدمالاری اسیر گؤتوردولر؛ و اونلاری نچه یئره بولدولر. هر دسته یه بیر کشیش وئردیلر که هارا ایسترسه لر آپارسینلار. اسیر لردن هرکس هارا ایستیردی گئدیر دی «اوله یه، پیه جویه، لکیستان کند لرینه و ...» آدمالار قاچیردیلر. اوندان یول آچیق ایدی. سونرا جیلو لار «سیلاو، شوریک، یئستکان»^۸ یوللارینا پست قویدولار (البته سورا لار).

بابامین یاخشیلیغی منی قورتاردی

یاخشیلیق ایتمز دئیشلر! کهنه شهر ده قیرغین باشلارکن بیز اوردان یولا دوشوب کهنه شهرین قوزئیینه طرف گئتدیک داغا طرف؛ «آنبِت əNBƏT» ین داغ دؤشوندن ندنسه خوی آتلیلاری وار ایدی. بیز اورا یئتیشرکن، آلاسه طرفیندن آتلی لاردان بیر نفر بیزه سسله ندی: گۆره ن بور دا حاجی حسین ین طایفا سیندان – آدمیندان، عایله سیندن کیمسه وار می؟ اولورسا بورا گئتیرین! علی داییم تئز جاواب وئردی وارا! وار! صبر ائله گئتیریم! دئدی بو اوشاق اونون نوه سی دی. بیر اوندان گۆردوم کی او منی آتین ترکینه میندیردی؛ داها من نه علی گۆردوم! نه ولی! (دایی می داها گۆرمه دیم!) او آدم منی «موغانجیق» ا قدر آپاریب، اوردا آتدان ائندیر دی، و سوروشدی بالا! سیزین ائویز هاردادی؟ دئدیم بوردا ائویمیز یوخدی، آنجاق بیلیرم منیم آنام بوردا دی! لکن من او قالان ائوی تانیمیرام! آخشام اوستی اوردان بعضی آدمالار عیانا گئدردیلر، منی ده ائششگه میندیریب – دئدیلر سنده اونلارلا بیر گه عیانا گئت! صاباحلاری اونلارلا قاییت بورا گل! آما منی گئتیرن آدم قویمادی؛ و دئدی قوی بوردا بیزیم یانیمیز دا قالسین، من اونون آناسین تاپیب، تحویل وئره رم. و بئله لیکله آناما گۆره منی ساخلادی. او قدر یورولموشدوم کی. یئرییه بیلیمیردیم.

او آدم منی دالینا میندیردی و قاپو قاپو دولانیب – آنامی سوروشدی! آرتیق اونو تاپیب، منی آناما تحویل وئردی! آنام منی گۆرونجه او قدر سئویندی کی آل ایاغین ایتیریب – برک آغلادی! آز قالدی او آدمین ایاقلارینا دوشوسون! آدم آنامی بئله گۆرونجه دئدی: آنا منیم بو آتیم، و هر نه واریم و حیاتیتم، حاج حسین کیشی دندی. هر نه ییم وار او منه وئریب! منیم بیرکسیم یوخ ایدی، اؤزومده قشون اهلی یم! من گئترک آرتیق قوللوق ائلیه ایدیم. بیلیمیشم. الیمدن بو گلدی! آنام اونا

^۸ – هراوچی کند آدی دی و سالماسین شمالغربینده دیر.

چوخ دوعا ثنا و حورمت لئديب ، چوخلی ديل آغيز ائلييب- يولا سئلدى ! آنجاق من بيلمه ديم او کيم ايدى . دئمک وقتيله حاج حسين بابام ، اونا ياخشيليق و محبت ائله ميش و او دا بونی ايتير مه ميشدى و بو گون بيزه يارديم اولدى .

... بوردا جيلو لار چوخلی « پيه جوك » و « قلعه سر » دن تۆكولوب – ديلمانا گليرديلر و قيرغين تۆره ديرديلر . مارشومون (پاتريارك مارشمعون= جيلولارين ديني ليدري آنجاق تورکلرين قاتيلي) اؤلدوگدن سونرا جيلو لار چاهري قلعه سيينه (قلعه چهریق) گئتديلر و ساواش آزا – چوخ بيتدى . اگر بيز خوي آ گئتميش اولسايديق ، يئمک و آذوقه ياخشى اولاردى ! هبث شاهپورا (سالماسا) گلدیک ! بوردا مارشيمون ون باجيسي ۲۴ ساعان قيرغين وئردى و او قدر آدام ئولدوردى کي حدى حسابى يوخ ايدى^۹ . فاطما نين (؟) بير اوغلى قويو يا گيريب ، گيزلندى و بئله ليک له ئولومدن قوتولدى !

عمى لريمه بيرگه قاچديق

بو آرا دا گؤردوم عمى لريم قاچيرلار . من ده اولنلارين داليجا قاچديم . بيرى نين آدى مختار و بيرى ده ستار ايدى . ساورا دا اولان بير ائرمى منه دئدى گئتمه ! سنى ئولدورلر ! ندين گئدير سن ؟ ! دئديم گئديرم دا ! دئدى هارا ؟ دئديم اؤز کنديميزه گئديرم « عيان » آ . جيلو لار « عيان » ا گئديب ، اوردان اوت – علف و سامان زاد گئتيرير ديلر . بيز « وردان »^{۱۰} ين يولوينان عيلنا گئتديک . من داليدان عمى لريمه يئتين جه ، منى گؤردولر ، و گؤرونجه اوتوروب منى گؤزله ديلر . اولنلار يئتين جه ، منى بتر يامانلييب-دانلاديلار کي ندين بورا گلدين ؟! و ... و ائله جه بولمه ديم هانسی هيسله نيب منى ووردى ! آما سورا پئشمان اولوب ، منى دالاريندا ميندير دى ! برک يورغونودوم . اولنلار منيم گلمه مى ايسته ميرديلر . دوغروسو اولنلار دردسر اولموشدوم . چونكى کيم کيمه صاحب دگيلدى ! هرکس اؤز جانى نين هاييندا ايدى و اؤزون قورتايردى ! بير آز ستار ، و بير آز دا مختار عميم منى دال لاريندا آپار ديلار . آنجاق منه چوخ دئيبن ديلر . آما ائله هر بيرى بيرينه دئيير دى اوننان (يانى منيمله) ايشين اولماسين !

بير داهه ديدرگين اولدوق

بيز عيانا يوخ ، ائله جه « لشگيران »^{۱۱} کندينه گئتديک ! اوردا کورد لر بيزى گؤرونجه ، اوستوموزه تۆكولوب بيزى لوت ائلى ييب – سويدولار . منيم هر نه ييم وار ايدى اليمن آلديلار ، ائله جه قيزيل لريميده . تکجه بير بير تيق – ياماقلى کؤينه ييمى

^۹ - من بو فاجعه لرى (ميرزا سعيد سلماسى – قهرمان مى آذربايجان) بيوگرافيا کتاييندا ، ديلمان قيرغينين تفصيل له يازميشام . و دکتر ملک زاده جنابلار دا اونی ... چوخ تفصيلات لا يازميشدير.

^{۱۰} - بير کند آدى دى .

^{۱۱} - بو کند عيان دان باتى يا سارى بير کورد کندى دى .

وئردیلر . اونلارین بیرى نین آدى « زاهو – زاهد » و بیرى نین ده آدى عیززو – عزت « ایدی . دئمه لی اونلارین یول کسماغین نئچه ایله کیمین آغیز لار دا دییه ردیلر . بیزکور پئشمان اوردان قاییدیق « سیلاو » آ گلدیک . آخشام اولونجا، یول اوستی بیر دییرمانا گیردیک . دئیرمانچی بیزی گؤرچک نه اولوب – اولدوغو نو سوروشدی . بیز وضعیتى دئدیک . یئریمیز اولمادان او گئجه نی اوردان قللیدیق . دگیرمانچی اورانین دووارلارین سیلیب – سوپورور دی . بیلمه دیم خورک نه ایدی بیشیردی . سونرا دا اونى قیزارتدی . اوندان منه ده وئردیلر .

سحر آچیلارکن یولا دوشوب – گئتدیک . من یورولونجا ! یئنه عمی لریمنی دالارینا آلیب – آپاردیلار . یادیمدا بو قالیر کی دئدیلر بورا « یستکان » کندی ^{۱۲} دی . بیلمه دیم اوردان ، یا هاردایدی بیر نفر کوره سونلی قاباغیمیزا گلدی دئدی بولور سوز نه وار! دئدیلر یوخ ! دئدی : دئییلر کی عثمانلی (قوشونى) بورا گلیر . اونلار دا آز قالا جیلو لارا حریف اولانمیردیلار ! دئمک قووه گلیب و بئله لیکله اونلارین قاباغین آلیبار . دئیرلر کهنه شهر ده « اوچ تپه لر » طرفیندن ، یانی چاهری (چهریق) و خلناسور یولوندان چوخلی قوشون (عسکر) بورا یاردیما گلیب . اوردان توپ قویوبلار و جیلو لاری وورولار . اونلار دانیشارکن ، بیلمه دیم هارانی دئدیلر کی عثمانلی قوشونلارینا یئمک اولمویونجا ، عسگر لر ضابطه شکایت اندیب دئییر لر کی بیز آجدان ئولوروخ ! بیر زاد یوخدی یئیک! و ضابط ^{۱۳} اونلارا دئییرکی : « بئلگیر لری = یانی آت لاری) کسین یه یین ! و خورک زاد ایسته سز ده گئرك ائولردن سوروشوب – آلاسیز . عثمانلی لاردان دا ئولن چوخ ایدی . توپلار آچیلارکن عسگرلر توپون آلتیندان قاجیردی (؟) .

ایضاح :

بو واقعه عین تاریخی سند کیمی دوغرو دور . دئمک سالماس دا آسوریلار و اثرمنی جیلو لاری نین سوی قیریمی و جینایتلری دوام تاپارکن ، آتا تورکه تلگراف اولونور و اونلارین بوردا نئچه گون قیرغینی و آمانسیز فاجعه سی اونا دئییلیر . آتاتورک « ساری قمیش » ده روسلار لا ساواشدا اولان ، قوجامان و بؤیوک کوموتان « احسان نوری پاشا » یا فرمان وئیر کی تئزلیکله او جیهه ده ساواشی بوراخیب ، عسگرلریله بیر گه سالماس ا دؤنوب اورانی جیلولارین سوی قیریمینان قورتارسین ! دئمک بو اردو « ایسلام اوردسو » آدلاناراق سور – سات و اسلحه لرین گؤتوروب و در حال و هئج دورمادان سالماسا طرف یولا دوشور و « دینی قارداشلاریمیز گاویر تاپداغینین آلتیندا دیر ! اونلارا یاردیم اولاق » دییه ، سالماسا گلیر لر ! دئدیکلره گؤره اونلار نئچه

^{۱۲} – بیر کند آدی دی

^{۱۳} – تورک دیلینده فرمانده معناسی دی

گونلوق يوللاری ياتمادان و استراحت ائلمدن اؤز ايستديقلری کیمی، گنجہ نی گونوزه قاتیر و دینجلمدن و دورمادان يول گلیر و کهنه شهره يئتیر .

دئديکلره گؤره « ایسلام اوردوسو » ایلک دفعه کهنه شهره چاتارکن اونلارین دوراغین کهنه شهرین (آغ تپه)^{۱۴} استقامتینده توپا باغلیر و اثرمنی لری اوردان چیخاردیب، تپه نین باشیندا اولان کیلیسه دن قاویر و اورا مسلط اولور. دئمک جیلو لارین سورساتی تپه باشیندا اولونجا بوتون پیشمیش خوره کلر قازانلار دا حاضیر ایمیش . آنجاق عسگرلر نقدر آج و سوسوز اولسالار دا — بلکه زهر قاتمیش اولسونلار دبیه، کیمسه اونلار ال وورمور و خورکلر یئره بوشالتیلیر. اما میللت اونلارین قاباغینا چیخیب آلقیشلیر و قباقلاریندا قوربان کسلیلیر و نقدر سئوینجیله اوردو یا خوره ک زاد حاضیرلانیر. بو خاطیره (اسلام اوردوسی و احسان پاشا) هله ده یاشلی آداملارین خاطیره سینده قالیر . رحمتلی آنام هردن بو خاطیره نی یاد ائلر و اونلار رحمت وئردی . دئديکلره گؤره ساورا لی حیدر عمی معصومی (یئکه حیدر آدلانان) اونلاری ساورادان گنجینجه، قوناق ساخلیر و هامو جان دان باشدان اونلار نقدر حورمت و عزت ائلیلر .

کسروی بو اولایلار ایشاره اندره رک (تاریخ ۱۸ ساله آذربایجان) یازیر : « بو اوردو جیلولاری سالماس دان چیخاردیر و جیلو لار اورمییه یه طرف قاچیرلار . اونلار بوددعه تک یوخ، بلکه یئرلی آسوری و اثرمنی لرله بیرگه یعنی (هم عثمانی دان گلن جیلو لارا، همده سالماس لی آسوری و اثرمنیلر) ده اونلار لا بیرگه قاچیرمیش . چونکو اونلار دا بوردا باش قللدریب و جیلو لارا قاریشیب و گوناھسیز اھالینی اؤلدورموشدولر.

نه ایسه بو اوردو بوردان تبریزه و سونرا باکییا گئدیر و اوردا « باکی » نیدا نجات وئیر (آذربایجان تاریخینده احسان نوری پاشانین آدی همیشه دیلرلر ایزی اولموش و هر ساواشدا اونون یئری بوش گؤرونموش دور) . دئمک بیر زماندا جیلو لار و اثرمنیلر باکیدا دا سوی قیریمی باشلامیش دیلار . بوگون اوردا شهید اولان ۱۲۰۰ نفر ایسلام اوردوسونون خاطیره سینه گؤره بو شهید لره آنیت قورولوب و خاطیره قبری لری و باش داشلاری برپا اولونوب دور .

احسان پاشا نین اوردوسوندان دا سالماس دا شهید اولان لار وار .اونلار دان بیرى نین مزار داشی عیان کندینده (جونود لر زمیلرینده گومولوب و سینیق مزار داشی هله ده اوردا قالیر . بیرده کی (ریک آوا) کندی نین یاخینیندا اولان تپه لرین بیرینده نئچه نفرایسلام اوردوسونون عسگری قویلائیب دیر . من اونلاری بیر نفر دن سوروشدوم و او بو سؤزون دوغرو اولماغین دئدی . آنجاق قالانلارین یئرین دیققتلی بولمورم . دوستوم سعید علیزاده صدقیانی دئییر: اونلاردان بیر ایکی اوچ قبریله خوی ون سه راه ینا یاخین (تزه جولفایا گئدن يول کناریندا) گومولموشدور . هلبت اونا تای سالماسدان دان « چاناق قلعه » ساواشینا

۱۴ - آغ تپه کهنه شهره ۲ کیلومتر قالان سو الدہ بیر تپه دی .زیروه سینده بیر کیلیسه قاباریقیوار . دئمک تپه نین دؤشی اثرمنی قبیستانلیغی دی .

گندنلردن ده چوخلی شهید اولموشلار ، آمما آدلارین هله بولموروخ . نه ایسه بو نلارین هاموسی قارداش بورجی اؤدمک و وظیفه کیمی دی . روحلاری شاد اولسون . تأسسوفله بیزیم یئرلی تاریخیمیز یازیلیمیپ و یئنی یئتمه و گنج نسیللر اونلاردان هئچ خبرلری یوخدور.

کورد عاباس منی آلداتدی

... بو آرا دا عمی لریم ستار و مختار دا ئولدولر . سونرا بیرینین خانمیدا ئولدی . بیلال عمیم موغانجیق دان قاجارکن بیلمه دیم هارا گئتدی . اونون خانمی خوی دا « شور بلاغا » گئتدی و اوردا « یاره بابا » آدیندا بیر آدام ین ائوبنده قالیردی . کورد علباس بیز دن بؤیوگ ایدی و هله بیزه ده یاخین قوهوم ایدی . او منیم الیمدن یاپیشدی ، دئدی گل بیرگه خوی آ گئدک اورا بوردان امنیت دی . ساکی بیز خویا یولا دوشدوق . منده آلتی قیران پول وار ایدی . دئدی اونی وئرك آریک آلاق یولی یئییک . بیز اریک آلدیق . یئدیکن سونرا ، دئدی ائله بول دیلمانی قشون آلیب ، امنیت دی گل قاییداق گئدک . ائوده بیزی گؤرسه لر سئوینه جکله . خلاصه او منی آلداتدی و وار یوخوم آلتی قیران دا الیمن گئتدی . من محمدی (مش حبیب ین آتاسین) گؤردوکده اونا شکایت ائله دیم و دئدیم کی محمد دایی ! عاباس منی آلداتدی و پولومی الیمن چیخاندی ! او ، بیر زاد دئمه دن منی برک یامانلیپ-سؤیدی . بیر ایکی دفعه ده چوخ سرت اوستومه چیغیردی : ایتیل گئت ! ایتیل گئت ! بو آجی سؤز هئچ یادیمدان گئتمز ! اسیر اولان آداملار و دیری قالان لار عثمانلی عسگر لری نین داليجا گئدیر دیلر .

یغنه یاخشیلیق جانیمی قورتاردی

آللاه علی قوطور داییم رحمت ائله سین ! بیر گون الیم هر یئردن اوزولوب ، دووار دیبینده اوتوروب ، آغلیردیم . بیر کورد منی گوردی ! الیمدن یاپیشیب قاووزادی دئدی بالا هارالی سان ، نندن آغلیر سان ؟! دئدیم من سالماسلی یام . دئدی علی قوطوری تانیر سان ؟! دئدیم تانیرام او منیم داییم دی . دئدی علی قوطور دئمیش دی : کیمسه اونی (یانی منی) تاپسا – گئتیرسه ! اونا بیر قیزیل سیککه وئره جم ! دور گئدک ، سنی آپاریم اونا تاپشیریم . او منیم قولومدان یاپیشدی و کاروانسا را دا ، منی بیر آتا میندیریب ، خوی دا « شووه نه » یه یا « رَبط » ه گئتیردی . اوردا آتدان ائنیب ، بیر قاپونی دؤیدی . دئمک اورا محمد (حبیب ین آتاسی) نین ائوی ایمیش (همان او بدخوی آدامین ائوی) . بیر قیز قاپو یا چیخدی . کورد سوروشدی (علی قوطور) هاردادی ؟ قیز دئدی گئدیپ آل – وئره (دئمک علی دایی اور دا «خوی دا » مال حیوان آلوتر ائلیر میش !) کورد منی اورا تاپشیریب ، چیخیب گئتدی ! نه ایسه اونی گؤرمه دن قالدیم کی نه ائلییم !

دئمک عمی لریمدن بیرری اوردا (خوی) دا ایمیش . آدی « آقا » ایدی . بو چوخ غیرتلی و دوشونن انسان ایدی . ایستر – ایستمز ایچری گئچدیم . گؤردوم حَبو (مش حبیب) اوردا دی . ندنسه یارالی ایدی . آلاه اونی ذلیل ائله سین ! منی گؤرونجه

دندی گئت دده مین یانینا دئینن کی حبو اؤلور گله بورا! دئدیم من سنین دده ن یانینا گتتدیم و سؤزومی دئدیم منی برک سؤیدی. گنده بیلمه رم. دندی گئت دئه حبو اؤلور گلکسین! من الیمده اولان توربانن اورا قویدوم و گتتدیم اونون آتاسی محمدین دالیجا. ائله تزه قاپو دان چیخمیشدیم بیردن گۆردوم کی او گلیر. دئدیم محمد دایی حبیب برک ناخوش دی سنی آختاریر؛ ائله سندن اؤتری گلیردیم. گل گۆر نه دئییر. ندنسه او منی گۆرونجه یئنه منی توپارلادی و برک آجیقلا ندی، دندی سنه کیم دندی بورا گلدین؟ ندن گلدین، ایتیل گئت بوردان. ائله بئله ...

خوی دا باشیما نه لر گلدی

آللاه آقا عمیمه رحمت ائله سین. من گلدیم توربامی گۆتوردوم اوردان چیخدیم؛ ائشیه چیخیب، اوتوردوم بیر دووار دیبینده، آغلادیم. ائله اونون قیزی ده منه باخینجا برک آغلادی. نه ایسه اوردان دوروب یولا دوشدوم. اؤز اؤزومه دئدیم آللاه هارا گتدیم؟ هارا قالیم؟ بورا، ندن گلدیم! او قدر داریخدیملی بولمه دیم نه وخت یولا دوشدوم و اؤز باشیما بیر یئری تانیمدان گتدیر دیم! ائله اؤزومه اولمادان، بیر گۆلمش کیمی سویا دوشدوم و اوست باشیم برک باتدیدی - ایسلاندیم. سانکی کوچه ده قازمیش بیر حووض کیمی ایدی. آز قالا بوغولان کیمی اولدوم. آما سودان چیخدیم.

آللاه راس گتتیرن کیمی، بو هلندا گۆردوم آقا عمیم گلیر. ائله بول دونیالاری منه وئردیلر. منیم قولومدان یاپیشدی و سوروشدی بو نه وضعیت دی. بوردا نه قییریر سن؟ نولوب. من قضیه نی باشدان اونا دئدیم و محمد عمی نین سؤزلرین و نک قالیب - آغلاماغیمی و هده لیب - قاوماغینی دئدیم و ... او چوخ ناراحت اولدی، دندی اولسون گل گئدک. الیمدن توتوب بیر چۆرک یلپان خانم ین ائوینه گتتیردی. اوندان چۆرک زاد ایسته دی، آلدی منه وئردی یئدیم. بولمورم چۆرک یلپلاننه دندی - دئمه دی! آنجاق عمیم اونون سؤزون قبول ائلیب راضیلاشدی و دندی عیبی یوخدی! سونرا عمیم منه دندی من ایندی گنده جم. سن بو گئجه نی بوردا قالارسان. صاباح سحر دورگل مال میدانی نا، و اورانین یئرین ده گؤستردی؛ دندی اوردا چوخلی مال داوار وار. من اوردا یولون گۆزلورم. بیر داها دندی من قلعه نین دالی بازاریندا دوروب سنی گۆزلیه جم (خوی قلعه سینین ائشی) گل اورا! محمدی ده گۆروب، پوخ قویاجام اونون دده سی نین گورنا! (سونرالار او گۆر با گور اونو دا اؤلومه وئردی!)

آللاه راست گتتدی عمیم اوردا منه راست گلدی و منیم جانیمی قورتاردی! من اوردا قالدیم. صاباحکی گون دوروب گتتدیم. عمیم اوردا منه منتظر دوروب یولومو گۆزلوردی. منی گۆرونجه دندی گل گئدک پالتار ساتان بازارا، اوردا سنه بیر دست پالتار گۆتورک. منی اورا آپاردی و پالتار آلدی. سونرا دندی سانکی دیلمان یا سالماسی قشون فتح ائلی ییب، داها جیلو زاد قالیمیپ، هامو قاجیب گتدیبلر! ائله جه الیمدن یاپیشیب، بازار دا منی گتزدیردی و اورا بورانی دولاندیردی. جیبینده آلتی قیران پول قالمیشدی. دندی بونلاری یولا ساخلیرام بیرگه سالماسا گنده ریک.

بیر داها سالماسا گلدیک

بو سۆزو دییه ن کیمی بیز سالماسا یولا دوشدوک و گلدیک . یولا دوشرکن ، آت داشقا سی نفره ایکی قیران کیرایه ایسته دی . عمیم ایکی نفره ۴ قیران وئردی . سورا قالان ایکی قیرانی دا وئریب یئمگه باشقا موسافیر لرله بوسان (شریک) اولدی . یئمک آت (گوشت) ایدی . چیه — پیشلاق کیمی ! نه ایسه یئدیک . یول سالماسا طرف فرش کیمین ایدی (دولی ایدی) و تردد چوخ ایدی . تک بیز دگیلدیق ، قاچان آداملار ائولرینه گئدیردیلر . یولداکی آداملارین وضعیتینی بیر بیریندن یامان ایدی . آه- ناله ، آغلاماق ، مأیوسلوق ، زاریلداماق ، یول لاری بوروموش دی .

اوتای آذربایجان شاعری (صمدوورغون) نه گۆزل دئمیش دیر ^{۱۵}:

من گۆرموشم اوشاقلیقدا چۆرک درد دی دوشونه نی آنام سویوق بیر داخمادا آج قارینا دوغدو منی...

سیزه نه وار، اؤولادلاریم، گۆرمه دینیز او پیس گونو، گۆرمه دینیز یوخسوللارین خجالتدن اؤلدویونو.

گۆرمه دینیز قلم قاشلی، دورنا گۆزلو او گلینی... جان اوستونده منه ساری اوزاتمیشدی اؤز الینی -

کیمسه آت ائششگی اولدوقدا مینمیش ، اولمویانلار دا پییادا گئدیردی . بئله لیکده بیز قره تپه (گردنه سینه) چاتدیق ، آنجاق مافی کندینه گئتملی اولدوق . سونرا اؤلمه — دیریل موغانجیغا یئتیردیک . اوردا بیر آز سو ایچدیک ، بیر آز دا آریک یئدیک . عمیم دئدی گئدک عیانا . اما من دئدیم اورا گئتمیه ک . بو آداملار ساوریا دوغرو گئدیر، بیزده اورا گئدک . بیر آزدا گئتدیک ، آنجاق عمیم پشمان اولدی و بیر داها قاییتدیک عیانا ساری.

عیان ین یولوندا

یولدا گئدرکن اوچ — دؤرت کوره سونلی بیزه یئتیردی و بند اولدولار کی نه بیز وار وئرن ! پولوز — قیزیل لریز هاردا دی ! هاردا گیزلت میسیز ؟ عمیم دئدی واللاه بیزده قیزیل زاد یوخدی ! بیز خوی دان گلیریپک و یول آدمی ییق . اوچ — دؤرت قیران دا وار لیدی بئله یول دا خرج لمدیک ... اونلار اینانمادیلار و بیریده عمی مین اوزوندن بیر سیلله ووردی و یئنه قیزیل ایسته دی . اولمویونجا زواللی نی برک ووردولار . آما منه دئیمه دیلر . آلاهی راس گئتدی بو هاندا بیر ایکی نفر یول آدمی دا بیزه یاخینلاشیب ، قضیه نی بیلدیلر و بیزه کمک اولاراق دئدیلر: اولان بد مصب لر بونلار اؤلورلر ، بونلاردان ته ایستیر سیز ؟ ندن ال چکمیر سیز؟ اونلار نه دئیر سیز؟ فلان ... آرتیق اولار بیزی اؤتوروب ، ال چکیب — گئتدیلر .

^{۱۵} - دئمک همان بو گونلر اوردا دا اثرمنی سوی قیریمی واریمیش .

سورا عمیم دئدی سن دوز دئییر سن ! کاش ساورایا گنده یدیک ! بیز بیر داها یاری یولدان قاییتدیق و جماعتله بیرگه ساوریا گئتدیک. یولی گئدرکن اوزاق دان بیر قارالتی گۆردوم . عمی مین الینی اۆتوروب - قاچدیم . گۆردوم بیر پارچا چۆرک دی ! بوکولوبدور . تنز اونی گۆتوردوم - گلدیم . عمیم دئدی اونی یئمە ! بلکه درمانلی - زاد اول (سمّ لی اول) و بئله سؤزلر... آما من آج اولونجا یئدیم . او دا سورا دئدی منه ده بیر تیکه وئر . بو هنج یادیمدان چیخمیر . بیز گئدرکن، یولدا بیر کوره سونلی قادین دا بیر فرمّش^{۱۶} دولی چول - چاپیت گئتیریدی . یولدا اونو دا توتدولار . آما او چوخ زوربایدی هامو یا یامان - یاخشی دئییب - زور گلیردی . اونا بیر زاد ائلییه بیلمه دیلر و او تنز یولا دوشوب - گتیدی . قادین ساواشارکن ، اونون یوکوندن بیر دنه پارچا یئره دوشموشدی . من ایلیب اونی گۆتوردوم . عمیم دئدی اۆتور گل گئدک ، او بیزیم نه دردییمزه دیرکی ! منده اۆتوروب گلدیم . بوردا آتام برک کۆورلدی دئدی

عمروموز آخ - وای دا گئچدی ! - سورا دئدی نه ایسه مین مصیبت دن سورا بیز ساورایا چاتدیق . آلاّه رحمت ائله سین طاووس خانم آ . او حاج آقا نین (؟) ننه سی ایدی و آقا عمیم اونی یاخشی تانیردی . آقا عمی ، سین ده بؤیوک ایدی . دئدیلر طاووس خالا مریض دی . عمیم اونی سوروشماغا گۆره ایچری گیردی . حالی هنج خوش دگیلدی . ائله کی دانیشیر دی . من آنامی سوروشدوم . دئدیلر بوردادی . بیر آدام منی اورا آپاردی . ننه لر عجاییب اولار . آنام آیاغا دوردی . یازیق نئچه دفعه باشیما دولاندی . بولموردی نه ائله سین . اوقدر آغلادی کی ! سورا مندن مظاهیری سوروشدی . دئدیم او بیر یئره ایشلیر . آخ... دئمە لی دگیل ... و سکوت ...

نه لر چکمه دیک کی !

ائرنی ایله - جیلولار باشیمیزا ائله توپلار توتموشدوکی بیر آلاّه دییه بسدی . هرکس بیر یانا داغیلیمیشدی . کیمسه ده سیلاح اسلحه یوخ ایدی ، اولسایدی خلق قورخمازدی . بئله زادی حاضیرلیق گۆرمه میشدیلر . یوخسا ایش بورا چکمزدی . خلقین گون گوزرانی یوخ ایدی . هرکس گئدیردی بیر داها گلمه یه اومید یوخ ایدی . امنیت زاد یوخ ایدی . کیمسه بیر ییریندن خبری اولموردی . ننه بالانی ایتیرمیشدی ، بالا ننه نی ! هرکس اوردا بوردا سیغینیب - قالیردی و قورخدان بيلمیردی نه ائيله سین ، ائرنیلر و جیلولار دا اسلحه اولونجا کیمسه یه رحم ائتمیر دیلر . خدایا بونلار نقدر آدام اۆلدوردولر ! بیرتک آلاّه بولور ! اسلحه اولمویونجا، سانکی کیشیلر ده کیشیلیق بئله قالمامیشدی . هر یئره اؤلوم توزی قونموشدی ! هر یئره باخیر دین اؤلوم خبری ، وای خبری ایدی . هامو آج ، سوسوز ، دیدرگین ایدی . بدبختلیق هر یئری بوروموش دی .

^{۱۶} - (بؤیوک چادیرا کیمی بیر دۆرت بیجاقلی پارچا)

چوخ مصیبتلر گؤردوخ . هاموسی کورد ، جیلو ، هاموسون داعوا – ساواشدا دا اولدوق ، بیر دفعه روس – عثمانلی دعواسیندا منی آتدیلار بوغدا تایاسینا ، اوردا قالدیم . کیم کیمه ایدی ! کیم کیمه صاحب ایدی کی ! ؟ اهرواندا ایدیق . همان بو نظامیه ده توپ – نوفک ، دولی کیمی یاغیردی . روس – عثمانلی ساواشی ... وای ... آلاسه ... هئج نه قورخوردوق ، نه قانیردیق ، او قدر بلا گؤردوق کی ... نه گئجه ، نه گؤوندوز بیلمه دیک . بو کورد لردن ظالیم بیر آدام بوردا اولماز و کیمسه گؤرمز! بیرده بو آلباق ^{۱۷}» اثرمنی لری و جیلولاری کی ! عثمانلی اونلاری قاووب بورا تۆکموشدی ! ۷۰ مین دفعه بیزی جهنمه آپاریب – گئتیر دیلر . لا اله الا الله . آلاسه سنه توکل ! ... گئجه ساعات دوققوز اللی دیقه – تاریخ ۱۳۵۰ / ۶ / ۲۵ (آتامین عیناً دئدیگری) آتام بعضا ناماز اوسته شاها دوعا ائله و اونا اؤزون عؤمور و جان ساغلیغی و دوام ایستردی . آنام دا بئله . کیمسه اونا و شاهلیغا بیر سؤزدانیشارسا اونی هده لیب ، دانلار و ناراحات اولاردی . همیشه او دیردی سیزلر بیز گؤره ن گونلری گؤرمه میسیر ! گؤرسه یدیز ، من دییه نی یاخشی بولردیز ! او همیشه بیزه دیردی ایرانا امین – امانلیغی او (رضا شاه) گئتیردی ! نجه کی چوخ – چوخلاری دا دیردی ! منجه دوغوردان دا دوز دئییرمیش . امنیتی ایران آ او گئتیر دی . ایران دا امن – امان اصلا یوخ ایدی . او اینگیلزله دوزلیشیب آزاچوخ امنیت یاراتدی و میللت راحتلیق اوزی گؤردی . ایران دا بیزیم بؤلگه لر ، ان آزی ایگیرمی (۲۰) ایل سیلکه له نیب ، داغیلدی ! چونکی اوزمانه نین احوالاتین اوخودوقدا آدام اینانیر کی بوردا هیچ امن امان اولمامیش دیر و یاتیب باتمیش و یوخلویان قاجار شاهلاری تکجه اؤز عیاشلیقلارینا باخیب ، انگلیز و روسون قاباغیندا اسکیلیب ، اییلیب و نؤکر کیمی اولموش و رعیت دن خبر سیز قالمیشلار .

علی اصغر غفوری نیا – ۹۵ / ۱۰ / ۲۵

^{۱۷} – آلباق یا آلبایراق ترکیه سینیر ینده بیر شهر دی . او زامان اورانین آسوری لاری عثمانلی یا باش بلا سی اولدوقدا ، حمید پاشا اونلاری عثمانلی تورپاغیندان قووب چیخاریب . قاجینجا بوردا بیزه باش بلاسی اولدولار . اونلار اوولجه بیر شیغلری اولمادان ، آج قالیب ، دیلنیم – آل آچیر دیلار؛ سونرالار روسلار اونلاری سیلاحتلاندیریب ، بیزیم اوستوموزه قورشون سیخدیلا . حالبوکی اونلارین بیر زادی اولمادان بیز اونلارا مرحمت ائله ییب ، باغریمیزا باسدیق و یتمک – ایچمک وئردیک . سونرا بیزیم باشیمیزا بلا اولدولار .